

Bij de presentatie van *Geruisloos verdwenen uit de bibliotheekgeschiedenis* door Mark Deckers

Eind 1940 werden elf bibliotheekmedewerkers uit hun functie ontheven omdat ze Joods waren. Niet veel later werden ze ontslagen. Vijf van hen werden uiteindelijk vermoord. Het is van grote waarde dat Mark Deckers in zijn liefdevolle boek deze elf mensen een gezicht geeft en hun verhaal vertelt. Maar minstens zo belangrijk is dat we in Marks boek lezen hoe bibliotheken en hun vereniging deze medewerkers behandelden, of laat ik liever zeggen, lieten vallen.

Ik heb voor mijn bijdrage dankbaar gebruik gemaakt van de boeken *Lezen is voor iedereen; geschiedenis van openbare bibliotheken in Nederland*, van Paul Schneiders en van *Amsterdammers en hun bibliotheek*, hun boek over de 100-jarige Amsterdamse bibliotheek van Joosje Lakmaker en Elke Veldkamp.

Mark Deckers laat zien hoe 'heel getrouw en heel tijdig' de bestuurders van het Centrale Vereniging van bibliotheken – de CV, de rechtsvoorganger van de VOB – anticiperen op wat de Duitse bezetter vast van hen zal vragen. En hoe zij meewerken als die vragen daadwerkelijk gesteld worden.

Maar, was de verregaande samenwerking met de Duitse autoriteiten echt onvermijdelijk? Waarom gedroeg de CV zich zo inschikkelijk?

Vanaf de eerste dag van de bezetting hielden openbare bibliotheken er rekening mee dat de Duitsers boeken zouden gaan verbieden. De CV liep er zelfs op vooruit en deed na vragen van verschillende leeszaal op 19 mei een oproep tot loyale medewerking om boeken die 'wrijving' konden veroorzaken uit de circulatie te nemen. Het ging in de eerste plaats om publicaties die 'vijandelijk waren aan Duitschland, of aan zijn regeerders of zijn bewind'.

De verzetskrant Trouw oordeelt op 31 augustus 1944 op pagina 2 hard over de handelwijze van Centrale Vereniging:

“Het was voor de Nazi's een kleine kunst hun luguber bedrijf der vergiftiging van ons volk via dit kanaal [de CV en de bibliotheken, AR] ter hand te nemen en de leiding van deze vereniging toonde niet de nodige ruggengraat om deze instellingen meteen te doen verdwijnen. Integendeel, 't advies van den ondergang “Redt wat te redden is” werd ook hier gevolgd. In het jaarverslag over 1942 zei de voorzitter letterlijk “Richtlijn is gebleven: als centrale organisatie de maatregelen te nemen die de leeszaal in staat stellen om te functioneren. Om dit advies na te leven gaf men zelfs artikel 5 der subsidievoorwaarden onzer regering prijs namelijk den eisch der onpartijdigheid en men ging werven in Nationaal-Socialistische richting.”

De krant stelt dat alle neutrale bibliotheken de bezetter hebben gesteund

“tot schade van de vaderlandsche strijd door leeszaal en bibliotheken te ontdoen van alle boeken die tegen het Nationaal-Socialisme ingaan.”

Secretaris Greve van de CV had een ééndimensionaal doel voor ogen: 'erger te voorkomen'. Sluiting of bewind door Duitsers of NSB'ers. In welke mate zijn de concessies onvermijdelijk geweest?

Schneiders vraagt daar in zijn boek uit 1990 nadrukkelijk aandacht voor: “Elke beoordeling zal doortrokken moeten zijn van het besef hoe makkelijk nu, met onze kennis, vanuit de comfortabele studeerkamer het oordelen is, in een vrij Nederland met een vrije drukpers en mogelijkheden te over voor informatievergaring. Hoe moeilijk zijn die vanzelfsprekend weg te denken, zich te verplaatsen in een situatie waarin willekeur en terreur heersen, heimelijk tegenwerken, laat staan openlijk verzet, grote gevaren voor eigen leven en dat van naasten kon betekenen.”

De boekverboden hebben niet voor grote onrust hebben gezorgd. Men schikte zich in wat onvermijdelijk was of leek.

Het tekenen van de afstammingsverklaring (de zogenoemde ariërverklaring) is in de bibliotheekwereld zonder veel protest gebeurd, net zoals in andere ambtelijke kringen. De voorzitter van het bestuur van de Amsterdamse Openbare leeszaal en bibliotheek wijdt in zijn verslag over 1940 één zin aan de gevolgen voor het personeel: “In december moet mej. C. Polak van haar functie worden ontheven”.

Daarna een witregel en de tevreden constatering dat men een groot gevoel van dankbaarheid ervaart dat het leeszaalwerk door kan gaan.

In Marks boek zien we de zorg van bibliotheken die joodse bibliotheekmedewerkers ontsloegen: ze moeten wachtgeld betalen voor die medewerkers die uit hun functie ontheven zijn, maar hoe moeten ze in vredesnaam hun vervangers betalen? Want het belangrijke werk van de leeszaal moest immers doorgaan.

Nu valt op dat in het felle bericht in Trouw geen aandacht besteed wordt aan bijdrage van de CV aan het ontslag van de joodse medewerkers.

Het aantal bezoekers en leners nam enorm toe tijdens de bezetting.

Vanaf 1940 werden er bijvoorbeeld in Amsterdam almaar méér boeken geleend dan het jaar ervoor. ‘43 was een topjaar’, daarna nam het aantal iets af. De Muziekbibliotheek kreeg meer vraag naar bladmuziek omdat er thuis meer werd gemusiceerd. Een nieuw fenomeen was de belangstelling voor sterrenkunde. Door de verduistering waren de sterren nu ook voor de stedeling te zien.

De blik van Mark Deckers richt zich in ‘Geruisloos verdwenen’ op degenen die het formidabele succes van de bibliotheken en leeszaal in de bezettingstijd *niet* meemaakten, op de 11 medewerkers die op basis van hun afstammingsverklaring al in de tweede helft van 1940 uit hun functie ontheven werden. De ontheffing werd verpakt in een ogenschijnlijk normaal ambtenarenjasje – zo was de Duitse aanpak in het eerste half jaar van de bezetting, zeggen Lakmaker en Veldkamp

Mark gaat het leven na van deze ontslagen medewerkers: afkomst, opleiding, loopbaan, en wat er met hen gebeurde na hun ontslag. Ik noemde zijn portretten eerder ‘liefdevol’, maar dat klopt eigenlijk niet. Het zijn feitelijke – goed geschreven – maar ‘droge’ verslagen. Liefdevol worden ze omdat ze einde maken aan de geruisloosheid van het verdwijnen van deze mensen en doordat Mark hen één voor één een gezicht geeft en hen tot leven brengt. De verhalen komen – juist door hun feitelijkeheid – binnen als mokerslagen. Hoe kan het dat dit zo heeft kunnen plaatsvinden?

Ik was ooit aanwezig bij een kinderboekpresentatie waarbij Ed van Thijn sprak. Het boek ging over kinderen die door verzetsmensen gered werden uit de Joodse crèche in de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam. Van Thijn was één van die kinderen. In zijn praatje had hij het over mensen die zeggen in het verzet te gaan 'mocht het ooit weer oorlog worden'. Voor die mensen had hij geen enkel ander gevoel dan de diepste minachting. Want niemand weet hoeveel moed ervoor nodig is om je te verzetten als je leven en dat van anderen de prijs is.

Van Thijns woorden maakten een onuitwisbare indruk op me. Ik denk er vaak aan terug, zeker nu. Klein verzet, tegenwerkend meewerken, meewerkend tegenwerken, zoals Presser zegt, vergt de nodige moed, en dus ook het verstoppen van verboden boeken of het uitlenen van boeken die onmiskenbaar bedoeld waren voor onderduikers. Maar dat onze organisaties zich na de bezetting zich daarop fier lieten voorstaan?

Wat mijzelf betreft: het lezen van Marks boek doordringt me van het besef dat mochten we ooit weer in zo'n verschrikkelijke situatie komen, het heel waarschijnlijk is dat weer mensen in de kou blijven staan. 'Geruisloos verdwenen' roept die beklemming bij me op, die schaamte. Moed is iets uitzonderlijks is, moed is extreem gevaarlijk.

De editie van Trouw waaruit ik eerder citeerde opent met een mededeling, getiteld 'Trouw tot in de dood':

"Met diepen eerbied vermelden wij hier de namen van 24 van onze vrienden en strijdmakers, die hun leven gaven voor de zaak van vrijheid en recht".

De CV, de rechtsvoorganger van de Vereniging van openbare bibliotheken en de bibliotheken zelf, hebben meegewerkt aan het verwijderen van boeken die de bezetter onwelgevallig waren. Zij ontsloegen Joodse medewerkers en bekreunden zich vanwege de wachtgeldregeling, hingen het bordje 'Verboden voor Joden' op en schreven Joodse leden uit. De juiste keuzes maken is achteraf zoveel gemakkelijker.

Bibliotheken en hun vereniging deden eraan mee dat Joden apart werden gezet. Zij waren in de bezettingstijd – om het grote publiek te blijven dienen – meermaals niet bereid om een vuist te maken tegen grof onrecht.

Dat is iets dat we niet 'niet' kunnen hebben geweten, nooit mogen vergeten en steeds onder ogen moeten blijven zien.

Ik dank Mark – namens de Vereniging van Openbare Bibliotheken – voor de meedogenloze spiegel die hij ons voorhoudt.

Anne Rube
12 april 2022